

Ittzés Mihály

A Cinka Pannától a Rákóczi-énekig

Egy „nem létező” Kodály-mű születéséről

■ A Magyar Állami Operaházban 2017. június 5-én Kodály-hangversenyt tartottak Kocsár Balázs főzeneigazgató vezényletével. Két mű hangzott el: a sajnálatosan ritkán játszott *Szimfónia* a zeneszerző műveinek jegyzékében 1961-es dátummal utolsó szimfonikus műként található meg. A másikat – *Canticum Rákóczianum* címmel hirdette a műsorlap – hiába keressük a Kodály-monográfiák, lexikoncikkek műjegyzékében. A műsorlapon azonban ott van zárójelben egy név, vagyis egy másik cím is: (*Cinka Panna*). Ez már sejtet valamit, ezen a nyomon már el lehet indulni. Eősze László *Kodály Zoltán élete és munkássága* című könyvének Függelékében a zeneművek jegyzékének 163. tételeként említi 1946–48-as keletkezési dátummal: „*Czinka Panna*, daljáték Balázs Béla szövegére, kézirat.”¹

A koncert előzményeként kell megemlítenünk, hogy a Magyar Állami Operaház a kulturális kormányzat, sőt az UNESCO által is – Kodály Zoltán születésének 135. és halálának 50. évfordulójára – meghirdetett 2017-es Kodály-évre tervbe vette a zeneszerző (az Eötvös Collegium vidám játékaikhoz és a Móricz *Pacsirta* című színművéhez írt zenét nem számítva) minden színpadi művének műsorra tűzését. Az Operaház főigazgatója, Ókovács Szilveszter már előzetesen több nyilatkozatában is hangsúlyozta, hogy az ismert és kedvelt alkotások, a *Háry János* és a *Székelyfő* mellett – kapcsolódva a magyar operaalkotás 150 évének zenetörténeti szempontból fontos, de ritkán játszott műveit is felelevenítő sorozatához – műsorra kívánja tűzni Balázs Béla és Kodály Zoltán közös alkotását, a *Cinka Panna balladája* című darabot. Erre – bizonyára több ok miatt – mégsem került sor. A Magyar Állami Operaház zenekarának és énekarának nyár eleji koncertjén azonban mégis megjelent az Operaház színpadán – igaz, „áruhában”: *Canticum Rákóczianum* címmel szólalt meg a színpadi mű zenéjéből összeállított kantáta. Erről a szerző megnevezése nélkül megjelent ismertető tájékoztatta a közönséget. A műsorlap utal a Ba-

lázs-mű történelmi és irodalmi hátterére; összefoglalja néhány mondatban a színmű tartalmát, szól a bemutató sikertelenségéről, a végső megformálás lehetőségének elvesztéséről, s hogy az író csalódottsága siettetette halálát, és „Kodály is sértődötten zárta el a partitúrát”. Egy zeneileg nem teljes előadás-sorozatra mégis utalhatott az ismertetés írója: 1974-ben, Balázs Béla születésének 90. évfordulója alkalmából a Szegedi Nemzeti Színház műsorára tűzte a darabot. Így zárul az ismertetés az operaházi műsorlapon: „Kodály születésének 100. évfordulója alkalmából, 1982. december 20-án [helyesen: 25-én!] a Magyar Rádióban került bemutatásra a *Canticum Rákóczianum* című kantáta, melyet Bárdos Lajos és Nádasdy Kálmán jegyzett, és a *Cinka Panna* zenéjéből készült. A számok újrhangszerelésében a partitúra tanúsága szerint részt vett Szokolay Sándor, Decsényi János és Sulyok Imre is. Ez a változat hallható a ma esti koncerten.”² A két változat valódi viszonyát, a kantáta-verzió belső elrendezését, annak logikáját azonban nem világítja meg az ismertetés.

Már ennyiből is látszik, hogy itt a két mű kapcsolata nem kevés rejtélyt, több talányos és homályos pontot tartalmaz. Ez készített arra, hogy nyomába eredjek a régi-ből új keletkezésének, úgy is, mint aki némiképp tanúja lehetett a *Rákóczi-ének* születésének.

Kíséreljük meg felvázolni az utat eddig a bemutatóig.

Kérdések és kétségek a *Cinka Panna balladája* körül

Mivel a *Cinka Panna balladája* fiaszója „kényszerítette ki” Nádasdy átmentési megoldását, s mert e színmű zenei részei képezik az „új” Kodály-mű alapját, tényleg vissza kell mennünk a kezdetekhez.

A darabnak a negyvennyolcas forradalom centenáriuma, 1948. március 15-én tartott operaházi bemutatója előtt jó két héttel a zeneszerző két nyilatkozatban is foglalkozott a *Cinka Panna*val.³

„Szívesen fogadtam el Balázs Béla darabját, amelyet annak idején [vagyis 1945-ben] Bolgár Elekkel küldött meg nekem – maga előtt... A hazainduló »vándor« első kézszorítása volt ez, a régi jó barát felé.” A „hazainduló vándor” Kodály Eötvös collegiumi szobatársa, berlini–párizsi ösztöndíjas tanulmányútján útítársa és néhány dalának versköltője volt. Hogy Kodály a színmű kézhezvétele után elég hamar belekezdett a munkába, azt egy Nádasdy Kálmánnak írott leveléből tudhatjuk. Kodály és felesége 1945 őszén Pécsre utaztak hosszabb időre. Innen írta október 1-jén: „Mégis sikerült idejutni, szüret végére, szőlők közül nézzük a város tornyait, a messzi síkságot, közben Cz.[inka] Pannát.”⁴ A kompozíciós munka azonban lassan haladt. Az élet újraszervezése, a zenepedagógiai reformok, majd a Magyar Tudományos Akadémia elnöki teendői és a külföldi utak lekötötték Kodályt. Nem volt sürgető tényező egy határozott időpont a bemutatóra. Vagy mégis? A szakirodalom tud arról, hogy Balázs Béla szerette volna először Moszkvában, a Cigányszínházban színpadra vinni Ocskay brigadéros és a hegedűs cigánylány balladaszerű történetét.⁵ A darab bemutatásával kapcsolatos ilyen elképzelésekre Kodály is hivatkozott a Balázs Bélához hasonlóan szovjetunióbeli emigrációból hazatért volt tanítványának, Szabó Ferencnek Párizsból, 1947. március végén írott levelében. Ebből az is kiderül, hogy a hosszú amerikai–nyugat-európai útra is magával vitte a *Cinka Panna* kompozíciós munkáját.

„Az orosz hivatalos meghívást már decemberben Washingtonban átadták” – tudatta Kodály. A színházi zenéről pedig így írt: „A *Cinka Panna* moszkvai előadásával akartuk eredetileg összekötni az utazást és a hangversenyt. Azt reméltem, lesz módom útközben [ti. a nyugat-európai–amerikai úton] a még hiányzó számokat megcsinálni. Azonban nem sikerült, sohasem volt egy nyugodt hetem, amikor arra gondolhattam volna. Felvetem hát, hogy nem volna-e célszerűbb elhalasztani az utazásomat, mire *Cinka Panna* is mehet.”⁶

A moszkvai meghívás műveinek vezénylésére is szólt. Feltehetően ez – a számításba vehető egyéb művek mellett – a szóban forgó színpadi zenére is vonatkozott volna, hiszen – mint öntudatosan írta Szabónak ugyanabban a levélben: „Mi értelme odamenni, ha nem én vezénylem?

Utóvégre míg egy ujjamat mozdítani tudom, s nem vagyok süket, még mindig én tudom jobban, hogy kell”. (Kodályék végül 1947. május második felében – június elején voltak a Szovjetunióban. A hangversenyeken azonban ismert zenekari műveit vezényelte.⁷ A *Cinka Panna*-zene továbbra is csak születőben volt...)

A külső akadályok mellett alkotói kérdések is terhelték a kompozíciós folyamatot. A Reményi-Gyenes Istvánnak adott nyilatkozata szerint a dalok mellett „szükség volt hangszeres darabokra, önállóakra és aláfestésekre [melodramákra]. Ez a »zenei illusztrálás« sokkal több

munkát jelentett számomra, mintha önálló operát írtam volna. Sokat foglalkoztatott az a probléma, hogy pszichológiailag is hozzáilleszkedjék a muzsika a szöveg mondánivalójához, amely kuruc korabeli keretben mai időtálló kérdéseket vet fel. Így kellett a zenének egyszerre korszerűnek és klasszikusnak lennie!”⁸

Balázs Béla nyilatkozatát hasonlóan tartalmazta a szegedi előadás műsorfüzete. Az író a darab bemutatója kapcsán két momentumot emelt ki. A másodikkal kezdve: a műfaj újdonsága: „A *Cinka Panna* Balladájával [...] új drámai műfajt mertem. Ifjúkori álmomat: a népbaladák stílusát, belső ritmusát drámává, színjátékká nagyítani.” Ezzel új „magyar stílus, magyar műfaj” jelenik meg, amely azonban „mindaddig kísérlet marad, amíg [egy] rendező valóságos színpadon nem igazolja realitását és erejét.” (Közbevetőleg: mintha Balázs a Bartók által operaszínpadra vitt *A kékszakállú herceg vára* című misztériumjátékával is elindult volna ezen az úton.) Az író által hangsúlyozott másik elem a muzsika: „A zenéről annyit bízást mondhatok, hogy ha darabomnak semmi más jelentősége nem lenne, mint az, hogy Kodály Zol-

tánt erre a csodálatos zenére ihlette, akkor se kívánhatnék ennél többet.”⁹

Dévényi Róbert úgy véli – Balázs Béla nyilatkozatának ismeretében-e vagy attól függetlenül, a darabból következtetve, nem tudhatjuk –, hogy „a *Cinka Panna balladája* [...] nem egyszerűen librettónak készült, hanem par excellence kodályi szöveggönyvnek íródott”.¹⁰

Mégis felvetődhet a szöveg és a zene arányának, az énekes és hangszeres számok szerepének kérdése. Óhatatlan, hogy össze ne vessük a *Háry János* daljátékkal, mint műfaji szempontból némiképp hasonló darabbal: mindkettőben prózában folynak az eseményt előrevívó párbeszéddek; nincsenek operai recitativók, az énekes és hangszeres részek zárt számok.

Magáról a zenéről szólva először egy kérdést kell feltennünk: Mi a szerepe a zenének a darab dramaturgiájában és a mű üzenetének kiemelésében? Eősze László röviden összegezi hivatkozott könyvében a problémát: a darab se nem tisztán prózai színmű, se nem daljáték. Összehasonlítva a zene *Háry János*ban betöltött szerepével, a *Cinka Panna* esetében a zenének másféle, kisebb, alárendeltebb szerep jutott – többnyire a színpadi akciót aláfestő zene. A prózai szöveg és a zene aránya, az utóbbi szerepe a darabban ahhoz hasonlót mutat, mint azt Goethe és Beethoven (*Egmont*), Shakespeare és Mendelssohn (*Szentivánéji álmom*), Ibsen és Grieg (*Peer Gynt*) vagy Vörösmarty és Weiner Leó (*Csongor és Tünde*) esetében látjuk. A zene kíséző, aláfestő szerepét a *Cinka Panna*ban az is mutatja, hogy melodramatikus, vagyis zenei aláfestéssel előadott (prózai vagy verses) szövegrészek is vannak. Az egyik korabeli kritika – reflektálva más bírálók azon véleményére, hogy Kodály zenéje méltatlanul kevés helyet kapott Balázs darabjában – Beethoven Kotzebue-nak a Pesti Német Színház megnyitására 1812-ben ünnepi játékokhoz írott színpadi kísézőzenéire (*István király* és *Athén romjai*) hivatkozott. G. Halmy Sári Kodály zenéjének általános jelentőségére is rámutatott. A kritikus megállapítja, hogy a zenei szempontból rábízott drámákhoz, színművekhez Beethoven „még sokkal kevesebb zenét írt, mint Kodály a »*Cinka Panna*«-hoz. Kortársai azonban boldogok voltak és boldogok lehettek mindannyiszor, ahányszor Beethoven kezébe vette a tollat. Nem akarom Kodályt Beethoven felülmúlhatatlan magasságára emelni, de ebben a korszakban, ebben az országban ugyanazt kell hogy jelentse személye, mint amit annak idején, a maga korában, a maga országában Beethoven jelentett.”¹¹

A *Canticum Rákóczianum* összeállítója, az 1948-as *Cinka Panna* bemutató rendezője a darab sikertelenségé-

nek egyik okát éppen a fel- és megoldatlan szöveg–zene arányban kereste. Egy nehezen olvasható kézírásos okfejtéséből idézzük: „... a *Cinka Panna balladájának* színpadi megfogalmazása azért hatott [...] befejezetlennek, töredékesnek, mert a szerzők között kezdettől meglévő és még a bemutatón sem tisztázott formai és szemléleti különbségek egybehangolására sokkal több időre és nyugalomra lett volna szükség. A bemutató előtti két nyilatkozat a mű végső kicsengéséről mutatja a szinte áthidalhatatlan véleménykülönbséget író és zeneszerző között.”¹² Ezért is érezhette úgy Nádasy Kálmán, hogy volt mesterével szemben adóssága van, s ezért akarta a zenét a színműről leválasztva új életre kelteni.

Kodály úgy vélte, hogy „... a ballada vége nem egyszerűen csodavárás: annak az igazságnak a bizonyítása, hogy csak egyesek pusztulhatnak – a nemzet élete örök”.¹³ Nádasy tanúsága szerint Ocskay és Cinka Panna, a bűnös áruló és a büntető voltában is hűségese „szolga” kettős halála után Kodály szeretett volna – talán éppen „a nemzet örök életére” utaló – Finálét, de Balázs határozottan nemet mondott.¹⁴

A *Canticum Rákóczianum* – vajúadás és megszületés

Az „új Kodály-mű”, vagyis a Nádasy Kálmán által „komponált” (com-positio = elrendezés, összeállítás, összerakás) *Canticum Rákóczianum* keletkezéstörténetéhez a kecskeméti Kodály Zoltán Zenepedagógiai Intézet¹⁵ Zenepedagógiai Archívumában őrzött Nádasy Gyűjtemény dokumentumai és személyes emlékek alapján szolgálhatok részletekkel. Azt azonban nem ígérhetem, hogy minden momentumában hiánytalan s hibátlan lesz a „történet”: a dokumentáció minden bizonnyal nem százszázalékosan teljes, az emlékezet végességéről nem is beszélve. A történettel vissza kell mennünk, látszólag elkalandozva, 1975-ig, amikor Nádasy Kálmán maga keresett kapcsolatot a Kodály Intézettel.

Az új intézmény megnyitásának napja egybeesett az első kecskeméti Kodály-emlékmű – Melocco Miklós szobrászművész és Kerényi József építész, az új évezred kezdetén sajnos vandál kezeknek áldozatul esett, örökre eltűnt alkotásának – avatásával. Az avatóbeszédet Nádasy Kálmán, az Operaház volt igazgatója, a Színművészeti Főiskola nyugalmazott főigazgatója, nem mellékesen, mint Kodály egykori tanítványa, s a Mester daljátékainak színpadra állítója tartotta. Nagy ívű, szinte költői fogalmazású előadása a kecskeméti *Forrás* folyóirat 1976/4. számában jelent meg először *Élni segítő zene* címmel. Személyesen is felkereste a szerkesztőséget – valamikor 1975 őszén vagy

1976 elején – a kiadással kapcsolatos elképzelései megbeszélésére, s ekkor látogatott el az intézetbe, a hajdani ferences kolostorból Kerényi József tervei szerint az új célnak megfelelően felújított épületbe is. Magam mint az intézet tanára és a könyvtárért is felelős munkatársa személyesen ekkor ismerkedtem meg Nádasy Kálmánnal. Ettől kezdve viszonylag gyakori vendég volt, és munkakapcsolat is kialakult annak köszönhetően, hogy az oktatáson túl is lehetőségeket látott ott a Kodály-örökség ápolására. 1976-ban, Erdei Péter igazgató meghívására, a magyar énektanárok szemináriumán kétrészes előadást tartott *Bevezető Kodály színpadi műveihez* címmel.¹⁶ Ekkoriban vetette fel egy 1977-ben, két nagy alkotó évfordulóihoz kapcsolódó rendezvény, az Ady–Kodály emléknapok tervét. Az itt hasonmásban mellékelt feljegyzés csak az egyik változata a Kecskeméten megvalósítandó műsortervnek. Arról tanúskodik, hogy már ekkor igen határozottan foglalkozott a *Rákóczi-ének* összeállításával, kereste a méltó alkalmat az előadásra. Jellemző módon, mint szenvedélyes rendező, rögtön szereplőkben is gondolkodott az előadásról. A szép beszédű, versmondásáról híres színművész, Bánffy György mellett a régi-új Kodály-mű énekeseit és karmestereként az intézet igazgatóját, Erdei Pétert nevezte meg. A fiatal karnagy a Kodály Intézet megnyitó hangversenyén a Rádió együtteseivel élén vezényelt kiváló *Psalmus Hungaricus*-előadással vívta ki Nádasy professzor bizalmát.

A tervnek ez a része azonban ekkor terv maradt, több ok miatt, de az *Ady–Kodály emléknapokat* – másként bővített programmal – megrendezhettük 1977. november 30-án és december 1-jén, köszönhetően főként a város, Bács-Kiskun megye, a művészeti életet pártfogoló dr. Gajdócsi István megyei tanácselnök és a minisztérium anyagi támogatásának. Ady és Kodály munkásságával, műveivel foglalkozó konferencia, a Kodály-kiállítás megnyitója, illetve kortárs szerzők és Kodály Zoltán Ady-megzenésítéseiből és az Adyra is reflektáló *Fölszállott a páva* zenekari változatokból összeállított hangverseny alkotta a két nap programját. Már itt is megszólalt Nádasy intenciója szerint egy új életre kelt Kodály-mű: a *Két ének* Op. 5. második darabjának, a megrendítő *Sírni, sírni, sírni* zenekari dalnak nem a Berzsenyi-elégia, *A közelítő tél* volt bevezető párdarabja, hanem – mintegy feloldásként – az *Öt dal* Op. 9. elsője, az „*Ádám, hol vagy?*” követte Szokolay Sándor hangszerelésében.¹⁷

Visszatérve a *Cinka Panna* zenéjének színéváltozásához, még tovább mehetünk. Először bemutatunk egy feljegyzést, amely arról tanúskodik, hogy a Rákóczi-téma révén Nádasy a gondolati-tematikai Ady–Kodály kapcsolatot is ki akarta aknázni összeállításában, amennyiben a háromrészesre tervezett kantáta egy-egy témakörének bevezetésére „próza” (nem énekelt) mottóként Ady kuruc tematikájú verseit választotta. A zeneszámokat nem a színműbeli sorrendjük szerint csoportosította, más dramaturgiai rendet keresett, három részre tagolva a kantátát: 1. *Katonák és bujdosók*. Mottó-verse Ady: *Bujdosó kuruc rigmusa*. 2. *A Rákóczi induló* (természetesen nem csak maga az induló alkotta volna ezt a részt). Bevezetője: Ady: *Esze Tamás komája*. 3. *Őszi harmat után* – Ady: *Az utolsó kuruc*. Tehát a készülődés, a küzdelem és a bukás hármasságából épült volna fel a nagyforma.

A három nagy egységnek más rendjét is felvázolta *Dramaturgiai összeállítás (A Történelem sorrendjében)* címen: I. *A Rákóczi-induló (Szabadságharc és győzelem) 1703–1704. R.[ákóczi] jön. Gyulafehérvár: Fejedelem*. II. *Katonák és bujdosók (A harcok pihenője) 1708–1710. Jobbágytörvény. Nemesség. Esze Tamás, V. Bottyán halála*. III. *Őszi harmat után (A szabadságharc bukása) 1710–1711. Ocskay árulása, kivégzése. Febr.: Rákóczi Lengyelországba, Máj. 1. Majthény*

Nádasy Kálmán nemcsak írásban vázolta fel elképzeléseit, hanem szívesen beszélt is róla, mintha kereste volna eszmefuttatásához a szűk körű, akár csak egy-két emberből álló hallgatóságot, hogy ez is segítse a tisztázást, a végső, már közrebocsátható elképzelés finomhangolását. Előfordult, hogy kottával a kézben tollba mondta

sorrendi elképzelését, instrukciókat is adva bizonyos zenei megoldásokhoz (pl. egyes tételeknek új hangnemet jelölt meg, vagy hangszerelést tartott szükségesnek). Kiindulópontnak tekintette persze az eredeti írói-zeneszerzői megoldást. Kodály zeneszámainak sorrendje az első rendpróba följegyzése szerint. 1948. febr. 20. – áll a négy felvonás szerint tagolt jegyzéken.

Azt nehéz lenne pontosan megállapítani, hogy a kantáta címváltozatai milyen sorrendben keletkeztek, míg végül eljutott a latin címig. Az is bizonyos, hogy – részben Kodálynak a zeneszámok bővítésére vonatkozó terve ismeretében, részben saját intencióból – az első pillanattól megvolt Nádasdyban az új tételek beiktatásának szándéka. Ehhez csak zongorás változatban meglévő népdalfeldolgozások és más darabok hangszerelését is tervezni kellett. Egyik tervezet a *Kuruc kantáta* címet viseli. Egy másik *Rákóczi népe* (*Czinka Panna*) cím alatt zenekari szvit hét tételét tartalmazza. Ennek címvariánsai a különböző feljegyzésekben: *Rákóczi-rapszódia*, *Rákóczi-szvit*. Már itt feltűnik egy *Kászoni tánc* című tétel, amely nem szerepel az eredeti *Czinka Panna*-zenék között, de a Kodály-műjegyzékekben sem. Megtalálható azonban Kodály 1927. március 17-én tartott *Magyar Dalestjének* műsorán. Kentner Lajos ifjú zongoraművész és Kodály zeneszerzés-tanítványa két darabot mutatott

be. *Falusi táncok 1. Kászoni* (Kodály Zoltánné átírata), 2. *Marosszéki* – hirdette a műsorlap.¹⁸ Ez utóbbi Kodály nagy néptánc-rondójának első változata, de nyilván túl súlyos lett volna ahhoz, hogy „alkalmazott” zeneként funkcionáljon. A *Kászoni tánc* viszont beleillett Nádasdy átrendező koncepciójába. Feljegyezte, hogy Emma asszony feldolgozása *Hungarian Country Dance* címen megjelent az Oxford kiadónál mint egy népek zenéjét bemutató pályázaton díjat nyert mű. Azt is feljegyezte az operarendező, hogy Kodály meghangszerelte felesége darabját, hogy néhány évig arra korcsolyázhasson – a *Herkulesfürdői emlék* helyett – a Műjépgályán, ahol élő zenét szolgáltatnak. A *Canticum* szempontjából ez annyiban érdekes, hogy Nádasdy Kálmán ezt a tételt is Szokolay Sándor hangszerelésében vette fel a véglegesnek szánt összeállításba, akárcsak a fejedelmet képebe hozó *Rákóczi kesergőjét*. Külön összeírta a zenekari számokat, kiszűrve azokat, amelyek önállóan – színpadi akció vagy rámondott szöveg (melodráma) nélkül – nem állják meg a helyüket. A második jegyzék a szólóénekes tételeket tartalmazza, a harmadik pedig a férfikari darabokat. Mégsem ezekben lelte meg a végső megoldást.

Egyébként a zenekari szvit gondolatának korai jelentkezéséről tudósít a korabeli dokumentumok nyomán Dévényi Róbert: „Szinte általános a kívánság – és ezzel az elutasító bírálókat is egyetértetek –, hogy a mester minél hamarabb a *Háry János*hoz hasonló zenekari szvitet komponáljon a dalmű anyagából. De Kodály ezt a szvitet sohasem írta meg. Miért? Nem tudjuk. Maga is elvetéltnek tartotta a *Cinka Pannát*? A múltó idő egyre több kérdőjelet rajzol a mű köré, amelyre megnyugtató választ csak eleven életétől remélhetnénk.”¹⁹

A *Cinka Panna* egyetlen részlete jelent meg önállóan, a pozsonyi palotajelenetből a *Minuetto serio*, de a *Cinka Panna* bűvös hegedülését megidéző bevezetés nélkül. Egyebek, a *Magyar Népzene*ből átvett dalok továbbra is csak eredeti zongorakíséretes formájukban csendültek fel koncertteremben, legfeljebb a rádióban hangzott el néhány tétel a zenekaros változatokból a kantátaforma 1982-es felvétele után.

Éppen a fent említett életre keltési szándékról, ennek hátteréről elmélkedett Nádasdy Kálmán is. A fogalmazványból érdemes hosszabban idézni.

„Régi mondás: Senki sem lehet nagyobb, de kisebb sem önmagánál. Ezért történhetett, hogy Kodály – szinte a bemutató előtti két hétben is – »túlkomponálja« a *Cinka*-zenét. Ahogy apránként szaporodnak a dalok, fölsejlik az egyes darabok közti életáram. Néha világos, félreérthetetlen kontúrokkal, néha mintegy fátyolon át,

utalásképpen – nem más, csak jelzés, alaksejtem. De ha a szituáció nélkül kóválygó, helyüket nem találó zeneszámoknak, daloknak megkíséreljük visszaállítani »maga kívánta sorrendjét«, »Chladni-figuráját«, a töredékek összeállnak, élni kezdenek. A külön-külön szinte érthetetlen dallamok, zenekari torzók alkalmazkodni kezdenek egymáshoz, megindul a zenei nedvkeringés, és a Rákóczi-kor már-már földézhethetetlenek hitt muzsikája egyszerre »jelenti magát«. Az »in vitro« műzeumi állapotából »in vivo«-vá, elevenné változik a kor lelke, s így Kodály Zoltán varázslata révén a Rákóczi-kor hősi energiájú lendülete a magyar nép közkinccse lehet.”

A mű anyagából összeállítandó „koncert-verzió” ötlete nem volt teljesen új és eredeti Nádasdy Kálmán részéről, hiszen Kodály – sajnos datálatlan – feljegyzéseiből tudhatjuk: maga is foglalkozott egy *Rákóczi kantáta* megalkotásának gondolatával. Amint alkalmas dramaturgiai szerepet keresett és talált a *Magyar Népzene* sorozat darabjainak az erdélyi életképben, a *Székely fonóban*, ugyanúgy a XVII–XVIII. század fordulóját reprezentáló zenei anyagot akart újrakölni. A zongorakiséretes kötetek Balázs-darabhoz illő más tételeinek és további értékes népzenei és zenetörténeti anyagoknak kívánt keretet adni egy nagyobb szabású műben, történelmi témájú kantatában. Bár a *Canticum* összeállításának idején többször hallhattam Nádasdy Kálmán fejtegetéseit a darabról, de nem emlékszem, hogy határozottan, címszerűen utalt volna arra, hogy tudott Kodály *Rákóczi kantáta* tervéről. A zeneszerző papírra vetett tervét aligha ismerte Nádasdy, mert az csak 1989-ben jelent meg a *Hátrahagyott íráskönyv* I. kötetében.²⁰ Nádasdy a saját koncepciójához támpontot nem is nagyon találhatott volna a zeneszerző elvetélt tervezetéből, mert Kodály dalfüzérében kevés a *Cinka Panna*val közös anyag, jobbra korabeli gyűjtemények, például a XVIII. század eleji *Szentsey daloskönyv* történeti énekei szerepelnek – feldolgozásra várva. Míg a Balázs-darabban Rákóczi meg sem jelenik, szinte csak a megyei urakat kiszolgáló, a magyar nemességtől elnyomott szegény emberekkel nem törődő fejedelmet emlegetik, addig Kodály vázlata sugallja a bujdosóvá lett vezérlő fejedelemt, „személyes jelenlétét” a tervbe vett ciklusban. Felvette tervezetébe a *Rákóczi kesergőjét* (*Hallgassátok meg magyarim, amit beszélek... Magyar Népzene VII. Régi harcokról*) és a Rákóczi imádságaként számon tartott *Győzhetetlen én köszálom...* kezdetű hitvalló éneket. Közös csak a *Szaladj kuruc...* kezdetű *Labanc gúnydal a kurucra* és egy *Hajdútánc*, illetve az ismert *Csinom Palkó* dal. Kodály tehát önálló zenei-gondolati dramaturgiára törekedett. Mert a színpadi balladáról

meg kellett állapítania, amikor a zenének a darabban betöltött szerepéről kérdezték, hogy „a darabnak külön zenei felépítése nincs, ez a dráma dolga. A zene csak alkalmazkodni igyekezett hozzá. Kellő pillanatban kellő hangot megütni: ebben merül ki a szerepe.”²¹

Valószínűsége ugyan kicsi, de azt nem zárhatjuk ki teljesen, hogy valamikor kettejük, Kodály és Nádasdy beszélgetéseiben szóba került a zenei anyag átmentésének ilyen módja. Hogy az átmentés, a zeneszámok „újrahasznosításának” szándéka nagyon sokáig, vissza-visszatérően élt a zeneszerzőben, azt több forrás megerősíti. A legfontosabb az, amelyről Illyés Gyula visszaemlékezésében vázlatosan szólt.²² Belekezdett egy új darab megírásába, hogy Kodály kuruc kort idéző zenéjének új keretet adjon. A darab felvázolt része az író hagyatékából került elő, és a *Hitel* 2014. szeptemberi számában jelent meg Bónis Ferencnek az Illyés-fragmentum keletkezését ismertető tanulmányával.²³ Az 1950-es évek közepén ez az átmentési kísérlet is félbeszakadt.

Fel kell vázolnunk röviden Balázs Béla színpadi művének cselekményét, hogy lássuk: a végül is megszületett *Canticum Rákóczianum / Rákóczi-ének* logikáját a színpadi *Ballada* eseménysora alapján nem érthetjük meg teljesen, még ha némiképp követi is a kantáta a zeneszámok eredeti sorrendjét. *Első felvonás. Tűzvész.* Ocskay és kapitányai győzedelmesen érkeznek egy még égő palotába, ahonnan a labanc urak elmenekültek. De elmenekült Ocskay titkos szerelme, Ilona grófnő is. A kapitányok mulatnak, dalolnak, táncolnak. Cinka Panna érkezik, hogy Ocskay szolgálatába álljon: apja küldte, mert hálás volt a cigányok megvédéséért. A brigadéros megesketti a kapitányokat, hogy megölik, hogyha árulóvá, hűtlenné válna.

Második felvonás. Rákóczi-induló. A kurucok ütközetre készülnek a labanc had ellen. Ocskay kiadja a haditervet. Közben hírnök érkezik Bercsényi főgenerális üzenetével. Kiderül, hogy ugyanazt a taktikát választotta, mint Ocskay. A brigadéros megmakacsolja magát, s nem megy a csatába, inkább borba fojtja bosszúságát. Míg sátrában tartózkodik, parasztok csoportja érkezik, Ocskayt keresik, hívnák vezérüknek, mert a főurak csak sanyargatják őket. Nekik nem a német meg a labanc az egyetlen ellenségük. Cinka Panna azzal a hazugsággal távolítja el őket, hogy gazdája a csapatok élén harcol. Ezt mondja a hírnököknek is. Maga pedig harcra tüzezi muzsikájával a kurucokat.

Harmadik felvonás. Első kép. A kísértet. Ocskay magához tér, s felismeri, hogy elég volt a neve a csata sikeréhez, ő maga cserbenhagyta kurucait. Maga mellé veszi Pannát, és vándorútra megy. – *Második kép.* A hollók. Erdő-

ben bolyongnak, Ocskay elmegy. Jönnek a kapitányok, esküjüket emlegetik, s remélik, hogy a brigadéros talak még visszacsalja hozzájuk.

Negyedik felvonás. Első kép. Menüett. Labanc urak barokk kastélyában álarcosok táncolnak. Ide téved Ocskay is, titkos szerelmével való találkozást remélve. Cinka Panna hegedűszava azonban maga után vonja. – *Második kép. Az utolsó dal.* A kurucok tábornoknál búsonganak. Ocskayról beszélnek, aki Cinka Pannával érkezik a hollók vészjósó károgása közben. Fogadalmukat a kapitányok képtelenek végrehajtani. Cinka Panna lesz Ocskay öntétele végrehajtója, s magával is végez.

Mi tagadás, nem éppen március idusára való lelkesítő történet. Baláznál a történeti-társadalmi beállítás is ellenkezik azzal, amit Kodály így fogalmazott meg: „Rákóczi-fölkelés utolsó alkalom, [amikor az] arisztokrácia a néppel egy célra tudott egyesülni.”²⁴

Nyilvánvaló, hogy a műfaji szempontoknál erősebben estek latba a szemléleti kérdések s a történelemhamisítás vádjai, amelyek elvágták a darab továbbélésének útját. A zene átmentése hosszú időre váratott magára. Az 1976-os Rákóczi-év²⁵ is hozzájárulhatott ahhoz, hogy Nádasdy Kálmán – megszerezve Kodály Zoltánné jóváhagyását – segítse új életre Kodály zenéjét. Bárdos Lajos más, általam nem pontosan ismert zenei tanácsai mellett a Rákóczi-induló fragmentumok egybeszerkesztésével járult hozzá a darabhoz. A hiányzó partitúrát, a szólamok összeírását – a bemutatót beharangozó Rádióújságcikk²⁶ állításával ellentétben – nem Mátyás János, hanem Mérész Ignác, a kecskeméti Kodály Iskola volt tanára, a MÁV Szimfonikus Zenekar brácsaszólamának (későbbi) vezetője – maga is komponista – készítette el. Erdei Péter ennek ellenőrzésében vett részt; a Rádió zenei szerkesztőjeként, lektoraként Decsényi János a partitúra korrekciójában segített. A már említett tételeken – *Kászoni tánc*, *Rákóczi kesergője* – kívül Szokolay Sándor hangszerelte a *Magyar Népzene*ből a *Körtéfa* és a *Megégett Rácország* című dalokat.²⁷

Nádasdy gondoskodott arról, hogy legyen optimista fináléja a kantátának. Sulyok Imre korábban készült hangszerelésében illesztette a ciklus végére Kodály *A 114. genfi zsolttár* című énekkar-orgona feldolgozását. Indoklása szerint a református kollégiumok tartották ébren a Rákóczi-kor szellemiségét, ezért jó a magyarrá lett genfi zsolttár a kuruc kort megidéző darab végére. Közel van ez a gondolat ahhoz, amit a zeneszerző mondott a kuruc kor dalanyagának forrásaival kapcsolatban: korabeli feljegyzés nincs, a félszázaddal későbbiek – vagyis a református kollégiumi és egyéb melodiáriumok, és persze sok

esetben a néphagyomány – őrizték meg a XVII–XVIII. század fordulójának dalait.

A végül két részre tagolt *Canticum Rákóczianum* tételjei – eltávolodva a balladában volt helyüktől, legfeltűnőbbben a *Rákóczi-induló* és a *Menüett* címmel jelölt felvonások/jelenetek zenei anyagának felcserélésével – így követik egymást:

I. rész: Előjáték; 2. Kuruc dalok: Körtéfa, Szőlőhegyen körösztil, Megégett Rácország, Dús, Kászoni tánc; 3. Hegedű-prelúdium és Minuetto serio; 4. Auróra orcája (2. versszakát Nádasdy Kálmán írta, hogy duetté kerekedjék); 5. Férfikarok (Parasztkórus): Nincs boldogtalanabb, Verd meg Uram; 6. A Rákóczi-induló születése; 7. Ritornell és Dal (Világ, világ); 8. Hajdútánc 9. Huszártoborzó; 10. Dudanóta.

II. rész: Elégia (zenekar); Őszi harmat után; 13. Rákóczi kesergője, 14. Notturmo; 15. Siralmas volt nékem; 16. Hegedűszó; 17. Labanc gúnydal a kurucra; 18. Hollók balladája; 19. A Rákóczi-nóta; 20. A 114. genfi zsolttár.

A rádiófelvételt Lehel György vezényelte a Rádió együtteseinek élén. A karigazgató Sapszon Ferenc volt. Énekes szólisták: Kalmár Magda, Gulyás Dénes, Sólyom-Nagy Sándor, a hegedűszóló Bálint Mária játszotta.

Nádasdy Kálmán, a *Canticum Rákóczianum* kigondolója, összeállítója már nem érthette meg értékmentő szerkesztői-dramaturgi munkája gyümölcseinek megszólalását. Még az előkészületi munkák idején, 1980. április 17-én, életének 76. évében váratlanul elhunyt. Ez az összeállítás volt utolsó üzenete Kodály művészetéről, melyet emlékezetes kecskeméti beszédében így nevezett: *Musica vitae utilis – Élmi segítő zene.*

JEGYZETEK

- 1 EŐSZE László: *Kodály Zoltán élete és munkássága*. Bp., Zeneműkiadó, 1956 (A továbbiakban: Eősze 1956) 186.
- 2 A Magyar Állami Operaház zenekarának koncertje. 2017. június 05., 19:30. Műsorlap. 3–4.
- 3 *Cinka Panna balladája*. Nyilatkozat (1) = *Képes Figyelő*. Feljegyezte: KOTÁNYI [Nelly?]. Nyilatkozat (2) *Szívárvány*. Feljegyezte: Reményi-Gyenes István = KODÁLY Zoltán: *Visszatekintés II*. Szerk.: BÓNIS Ferenc. Bp., Zeneműkiadó, 1964, 498–499. Az idézet a Nyilatkozat (2)-ből való.
- 4 *Kodály Zoltán levelei*. Szerk.: LEGÁNY Dezső. Bp., Zeneműkiadó, 1982, 576. sz. 170.
- 5 EŐSZE László: *Kodály Zoltán életének krónikája*. (A továbbiakban: Eősze: *Krónika*) Bp., Editio Musica Budapest, 2007, 224.
- 6 *Kodály Zoltán levelei*, 616. sz. 180.
- 7 Eősze: *Krónika*, 228–229.
- 8 *Visszatekintés II*. 499.
- 9 A szegedi Nemzeti Színház 1974-es előadásának műsorfüzete Giricz Mátyás rendezői jegyzeteivel. Balázs Béla nyilatkozatát hasonlóan közli.
- 10 DÉVÉNYI Róbert: *Egy történelmi daljáték bukása 1948-ban – A Cinka Panna balladája fogadtatása = Forrás* (Kecskemét), 1982/12. 59. (A továbbiakban Dévényi/Forrás)
- 11 Idézi Eősze 1956. 152–153.
- 12 Kézírási feljegyzés a kecskeméti Kodály Intézet Zenepedagógiai Archívuma Nádasdy-gyűjteményében. Dátum és jelzet nélkül.
- 13 *Visszatekintés II*. 499.
- 14 Nádasdy Kálmán bejegyzése a *Cinka Panna* szöveggönyve egy példányának utolsó oldalán, megjegyezve, hogy a *Rákóczi-nóta* tétel sem ment a bemutatón.
- 15 Mai hivatalos nevén Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Kodály Intézet. A Nádasdy Gyűjtemény a névadó által adományozott könyveket, sajtódokumentációt és kézírásos feljegyzéseket tartalmaz. A dokumentumok használatának engedélyezéséért az intézet könyvtárának tartozom köszönettel. A Nádasdy-dokumentumok közlésének engedélyezéséért Nádasdy Ádámot, a jogörököst illeti a köszönet.
- 16 Megjelent a *Kodály Intézet évkönyve* [I.] című kiadványban. Szerk.: ITTZÉS Mihály, Kecskemét, Kodály Intézet, 1982, 21–38.
- 17 A koncert programját és az előadásokat ld. az *Ady–Kodály Napok* 1977. XI. 30.–XII. 1. c. kiadványban. Szerk.: ITTZÉS Mihály, Kecskemét, Kodály Zoltán Zenepedagógiai Intézet, 1979.
- 18 A teljes műsort ld. BÓNIS Ferenc: *Élet-pálya: Kodály Zoltán*. Bp., Balassi–Kodály Archívum, 2011, 235. sz., 230.
- 19 Dévényi/Forrás 61.
- 20 *Vallomások, magyar zene, magyar nyelv*. Szerk.: VARGYAS Lajos, Bp., Szépirodalmi, 1989, 203–204.
- 21 *Visszatekintés II*. 498.
- 22 BÓNIS Ferenc (szerk.): *Így láttuk Kodályt*. Bp., Püski, 1994, 184–185.
- 23 ILLYÉS Gyula: *Vázlat egy daljátékhoz*. BÓNIS Ferenc: *Ilylyés Gyula daljáték-töredékeiről = Hitel*, 2014. szeptember. 16–33. és 34–40.
- 24 *Hátrahagyott írások I*. 17.
- 25 Nádasdy Kálmán a színművészeti főiskola diákjai részére irodalmi összeállítást készített. Gépirata a Nádasdy Gyűjteményben.
- 26 *Kodály-premier. Canticum Rákócziánium*, cikk és részletes műsor = Rádióújság, 1982/52.
- 27 *Magyar Népzene VII. Régi harcokról*.